

Ана Рочкомановић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српску и компаративну књижевност

СТАРА СРПСКА ПОЕЗИЈА У ИЗБОРУ ВАСКА ПОПЕ

САЖЕТАК: У раду се приказује и анализира *Јутро мислено. Немањићко доба* (Зборник средњовековне српске поезије) – до средине деведесетих година непознати, а 2008. године објављени – недовршени рукопис Васка Попе (1922–1991) с краја шездесетих година прошлог века. Излаже се историја рукописа (I) и приређивачки поступак (II). Указује се на песничко виђење средњовековне поезије и немањићког доба, и сагледава се грађа зборника у односу на дотада објављено средњовековно српско песништво (III). У покушају осветљавања могућих „унутрашњих” и „спољашњих” узрока песничког одустајања од тога да коначно обликује и објави свој избор – излаже се историја Попиног залагања да се током седме деценије прошлог века, у *догматској атмосфери* послератних времена, објављује средњовековна поезија (IV). Указује се на значај грађе зборника за проучавање поезије Васка Попе и сагледава се свеукупни значај његовог објављивања (V).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: средњовековна српска поезија, зборник поезије, анатолија, Васко Попа (1922–1991).

I

Васко Попа (1922–1991), један од најистакнутијих представника послератне модерне српске поезије, на специфичан начин изразио је своје схватање поезије састављајући три зборника: народних умотворина – *Од злата јабука. Руковет народних умотворина* (1958), песничког хумора – *Урнебесник. Зборник песничког хумора* (1960) и песничких сновиђења (књижевне фантастике) – *Поноћно сунце. Зборник песничких сновиђења* (1962). Осим што сведоче о Попином интересовању за различите видове и области песничког стваралаштва, ови зборници представљају и значајан извор за сагледавање његове поетике.

Дуго се није знало да је крајем шездесетих година Васко Попа састављао и четврти зборник – зборник српског средњовековног песништва *Јутро мислено. Немањићко доба* (Зборник средњовековне српске поезије), који није коначно обликовао, пошто је од објављивања, очигледно, одустао. Поверио га је на старање пријатељу Александру Петрову, захваљујући коме је сачуван. Идеја о објављивању овог

¹ anaro@filfak.ni.ac.rs

зборника, која постоји још од средине деведесетих година, реализована је 2008. године. На радост свих поштовалаца Попиног дела, објавила га је „Академска књига” из Новог Сада, у оквиру „Библиотеке из песникове заоставштине”. За ту прилику Александар Петров написао је предговор – *Васко Попа и неућутна поезија „златокрилних химнографа”* – највећим делом посвећен сагледавању српског средњовековног књижевног наслеђа као исходишта Попине поезије. У предговору је описао и како се рукопис *Јутра мисленог* нашао код њега давне 1971. године и како је сачуван. Васко Попа га је донео Петрову, сугеришући да би могао да послужи као могући извор стихова за ‘Азбучник песничке лозе’, на коме је Петров тада радио². „Тако сам први пут сазнао за његову антологију српске средњовековне поезије” – сећа се Петров³. „Приметивши колико сам био изненађен том вешћу, мирно је, чак с осмехом, додао да могу да је задржим, или да је по завршеном послу уништим, или да је чак објавим под својим именом, јер за њу ионако не зна нико, дословно нико. Пресекао је одлучно сва моја питања у вези са оним што сам, запањен чуо, кратком реченицом да је његова неопозива одлука да антологију не објављује под својим именом и да о разлозима за ту одлуку не жели уопште да разговара. Сваки мој помен те антологије (...) током следећих месеци, а затим и година, дочекивао је одмахивањем главе”⁴. Петров је касније одустао од намере да заврши свој ‘Азбучник’, а рукопис *Јутра мисленог* временом је потонуо у заборав. Када га је Петров средином деведесетих година ненадано пронашао – одложеног међу својим раним рукописима – догађај је добио димензију открића⁵. Песникова супруга Хаша Попа начинила је копију (оригинал је по њеној жељи остао код А. Петрова), а на сарадњу око објављивања позвани су Гојко Теших, тада као могући уредник, и Ђорђе Трифуновић, према чијим је стручним саветима и објављено данашње издање. После смрти Хаше Попа, копија рукописа *Јутро мислено* постала је доступна проучаваоцима Попиног дела. Чува се у Архиву Српске академије наука и уметности, заједно са целом Попином заоставштином. Анкица Васић, библиограф Васка Попе, ово је предочила Бори Бабић, уредници и директорки „Академске књиге”, почетком 2007. године и предложила да се објави.

² ‘Азбучник’ је био замишљен као избор стихова – објашњава Петров – који би могли да се тумаче као контекст његове прве песничке књиге *Созданица*, за чије се објављивање у „Нолиту” био заложio Васко Попа, а рецензију је написао Зоран Мишић. Види: Александар Петров, „Васко Попа и неућутна поезија ‘златокрилних химнографа’”, *Јутро мислено. Немањинко доба (Зборник средњовековне српске поезије)*, [приредио] Васко Попа, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 62.

³ Исто.

⁴ Исто, стр. 62–63.

⁵ Александар Петров је о свом „открићу” најпре обавестио песникову супругу Хашу Попа и одмах су се договарали о објављивању *Јутра мисленог*. Шире о томе: Исто, стр. 64.

II

Нимало једноставном послу приређивања рукописа за штампу приступило се научно. Прилози, објављени на крају књиге, пружају увид у затечено стање Попиног рада на зборнику, као и у поступак самог приређивања, који је детаљно описан у *Напомени издавача*. „Зборник *Јутро мислено* приређен је, углавном, према упутствима проф. др Ђорђа Трифуновића, која је написао још 1997. године и предао их госпођи Хаши Попа” – појашњава, између осталог, уредница издања Бора Бабић⁶. Пошто је утврђено да је идентична оригиналу, копија из Академије наука послужила је као основни рукопис за настанак ове књиге. Рукопис је откуцан латиницом на писаћој машини, на хартији формата половине А-4. Садржи укупно 137 изабраних песама, од којих је Васко Попа 43 сврстао у одељак *Одбачене песме*. Приликом приређивања књиге изостављено је 20 песама које су се понављале; три песме објављене су у две варијанте због разлика у преводу, а једна, која се у рукопису налази у дужој и краћој верзији, објављена је у дужој. На тај начин у књигу је уврштено укупно 117 песама – 85 „изабраних” и 32 „одбачене песме”. Дословно је донет текст песама уз исправку само очигледних словних грешака. *Редослед песама у рукопису Васка Попе* показује затечено стање рукописа и пружа увид у обиље Попиног песничког избора, као и у могућ редослед песама, који, претпоставља се, није био коначан. Будући да је за већину песама Васко Попа оставио непотпун извор, Тајјана Суботин-Голубовић обавила је захтеван посао упоређивања текста рукописа са текстом тада већ штампаних превода. Утврдила је изворе, као и све преводиоце, и успоставила је хронолошки ред аутора у Зборнику. Објављена су два њена прилога – *Попис песама са изворима* и *Извори*. На крају књиге објављена је и *Белешка* Ђорђа Трифуновића о *Јутру мисленом*, која је настала одмах након што се Трифуновић први пут упознао са рукописом Васка Попе, 1997. године. У њој се износи низ стручних запажања, од којих су нека од значаја и за разумевање приређивачког поступка. Васко Попа није својеручно пагинирао рукопис, није саставио попис извора, напомене ни садржај – све оно што је савесно чинио у три своја објављена зборника. „Стиче се утисак да је Васко овај зборник, назовимо га тако условно, саставио готово у једном даху”⁷. „Одељак *Одбачене песме* изблиза открива поступак и

⁶ Бора Бабић, „Напомена издавача”, *Јутро мислено. Немањинско доба (Зборник средњовековне српске поезије)*, [приредио] Васко Попа, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 209.

⁷ Ђорђе Трифуновић, „Белешка”, *Јутро мислено. Немањинско доба (Зборник средњовековне српске поезије)*, [приредио] Васко Попа, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 238.

мерила састављача зборника. Придев ‘мислено’ из наслова зборника задржан је непреведен, са значењем – духовно (Јутро духовно). У поднаслову зборника стоји *Немањићко доба*, што се мора схватити условно, пошто избор обухвата време до XVII века (патријарх Пајсије)⁸. Приликом приређивања водило се рачуна и о ликовно-графичком облику зборника, који је усклађен са три објављена зборника Васка Попе и опремљен је илустрацијама Јавора Рашајског. Сви сарадници у припремању зборника *Јутро мислено* за штампу, свако у свом домену, савесно су допринели да недовршени рукопис Васка Попе буде објављен на начин достојан песниковог имена.

III

У *Белешци* Ђорђе Трифуновић појашњава Попино схватање средњовековне поезије и методолошки поступак који је применио у *Јутру мисленом*. Састављајући овај зборник Васко Попа потврдио је своје „виђење средњовековне поезије, односно, како се са становишта неисторијске и опште поетике, ова поезија може представити савременом читаоцу”⁹, које је већ применио неколико година раније састављајући свој песнички избор из Доментијанових житија¹⁰. „Васко је био уверен да се самосталне песничке целине слободно могу водити из свих врста средњовековне прозе, као што су житија, слова, похвале, повеље, записи, посланице, па и типичи (...) Песничке целине су ‘преломљене’ у кратке ритамско-логичне врсте (Васко је волео израз ‘версети’). Наслови су тематски, најчешће од речи из самог текста”¹¹. На овај начин Васко Попа изабрао је 68 песничких целина (57 изабраних и 11 одбачених). Осталих 49 јесу, заправо, изабране строфе из црквеног песништва – 41 тропар, 5 стихира, 2 седална, 1 светиљан (28 изабраних и 21 одбачена). Зборником је обухваћено српско средњовековно песништво у периоду од почетка XIII до средине XVII века. Заступљено је 26 српских књижевника¹² са неједнаким бројем изабраних песничких целина из њихових књижевних дела. Ауторе набрајамо према успостављеном хронолошком реду у објављеном зборнику, а у загради доносимо број изабраних одломака: Сава Немањић (9), Стефан Немањић Првовенчани (6), Савин ученик (2), Милешевац (2),

⁸ Исто, стр. 240.

⁹ Исто, стр. 238.

¹⁰ Доментијан [*Поезија*], [предговор, редакција, транскрипција, превод, белешке Ђорђе Трифуновић; избор, напомена Васко Попа], Нолит, Београд, 1963.

¹¹ Ђ. Трифуновић, нав. дело, стр. 238.

¹² Од првобитних 27 песника само је један одбачен: Атанасије (прва половина XIII века) и његова *Тужбалица над св. Савом* (превео Ђорђе Сп. Радојичић). Види: *Јутро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске поезије)*, [приредио] Васко Попа, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 176.

Доментијан Хиландарац (6), Пандех (1) – из XIII века; Теодосије Хиландарац (20), Данило Пећки (архиепископ Данило II) – (12), Монах из Сопоћана (1), Данилов ученик (3), Јаков Серски (1), Рилски монах (1), Силуан (1), Јерусалимац (2), Рајчин Судић (1), Поп Петар (1), Химнограф Раваничанин¹³ (1), Раваничанин III¹⁴ (1), Кнегиња Милица¹⁵ (1), Јефимија Мрњавчевић (2), Непознати писац¹⁶ (1), Данило Жички (Патријарх Данило III)¹⁷ – (2), Деспот Стефан Лазаревић (1), Григорије Цамблак (1), Константин Филозоф (4) – из XIV и XV века, и Патријарх Пајсије (2) из XVII века. Међу *Одбаченим песмама* налазе се песничке целине из књижевног дела Саве Немањића (2), Теодосија Хиландарца (21), Данила Пећког (5) и Даниловог ученика (3). У садржају објављеног зборника, уз наслов изабране целине, у загради се доноси и име преводиоца. Васко Попа је углавном користио преводе објављене у периоду између 1931. и 1966. године: Миљивоја Башића (1868–1927), Лазара Мирковића (1885–1968), Ђорђа Сп. Радојичића (1905–1970) и Ђорђа Трифуновића¹⁸, као и завршени мада још увек необјављени превод *Србљака* Димитрија Богдановића (1930–1986) из 1967. го-

¹³ Овако је у науци назван непознати писац Службе светом кнезу Лазару. Види: *Србљак. Службе, канони, акатисти*, приредио Ђорђе Трифуновић, превео Димитрије Богдановић, превод редиговали Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић, Српска књижевна задруга, Београд, 1970, књига 2, стр. 143–199. Види и: Ђорђе Трифуновић, „Белешке о делима у Србљаку”, *О Србљаку. Студије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1970, стр. 303–306.

¹⁴ Имена Раваничанин I, Раваничанин II и Раваничанин III увео је Ђорђе Сп. Радојичић за непознате писце неколико најстаријих списа посвећених светом кнезу Лазару с краја XIV века. Види: *Antologija stare srpske književnosti /XI–XVIII veka/*, [izbor, prevod i objašnjenja Đorđe Sp. Radojičić], Nolit, Beograd, 1960, стр. 324–338. Преузимајући одломак из овог извора, Васко Попа преузима и име писца. Данас је уобичајено да се ови непознати писци називају и непознатим раваничким монасима и непознатим Раваничанима или, најпросто, непознатим писцима.

¹⁵ Кнегиња Милица заступљена је у зборнику *Похвалом кнезу Лазару* (превео Ђорђе Сп. Радојичић), одломком из похвалног списка који је кнегињи Милицы приписао Ђ. Сп. Радојичић (Види: *Antologija stare srpske književnosti /XI–XVIII veka/*, 1960, стр. 331), а деспоту Стефану Лазаревићу Милан Кашанин (Види: М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку* [фототипско издање из 1975], Просвета, Београд, 1990, стр. 354). Одавно је у нашој науци преовладало мишљење Ђорђа Трифуновића да је овај спис дело непознатог писца (Види: Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Багдала, Крушевац, 1968, стр. 264).

¹⁶ Непознати писац неколико стихира и једног тропара светом кнезу Лазару. Постоји још један непознати писац који је написао само неколико стихира светом кнезу Лазару. Види: *Србљак*, 2, стр. 129–141. Види и: Ђ. Трифуновић, „Белешке о делима у Србљаку”, стр. 300–302.

¹⁷ Патријарх Данило III данас је у науци познатији као Данило Млађи или, чешће, као Данило Бањски.

¹⁸ Види: Татјана Суботин-Голубовић, „Извори”, *Јутро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске поезије)*, [приредио] Васко Попа, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 236–237.

дине¹⁹. Од времена настајања *Јутра мисленог* до данас многи до тада објављени преводи редиговани су у наредним деценијама, а књижевно дело већине наших старих писаца – било у целости, било делимично – добило је и нове преводе. Данас можемо рећи да су, у том смислу, на избор песничких целина који је начинио Васко Попа у одређеној мери могли утицати и сами објављени преводи које је користио. Имена писаца Васко Попа преузима из коришћених извора, па тако преузима и касније у науци оспорено ауторство кнегиње Милице за похвални спис из кога бира одломак који назива *Похвала кнезу Лазару*. Зато би данас било непримерено сагледавање и вредновање Попиног избора изван времена у коме је настао, изван извора и превода којима је располагао при одабиру, и изван тадашњих научних судова. *Јутро мислено* Васка Попе, већ са самим објављивањем, добило је и оцену Ђорђа Трифуновића: „Зборник је слика једног личног вредновања српског средњовековног песничког казивања, које још није добило свеобухватну, књижевнотеоријску и естетичку оцену. Не рачунајући више хрестоматије него антологије Ђорђа Сп. Радојичића, *Јутро мислено* је и прва и једина на српскохрватском језику антологија српског средњовековног песништва”²⁰.

Овде желимо да укажемо на неке специфичности самог Попиног одабира грађе. Наиме, једну трећину ове антологије чини избор из црквеног песништва у ужем смислу – из служби и канона српским светитељима. Већ и само због тога, она до данас остаје јединствена међу антологијама које су у целости или делимично представиле песништво српског средњег века. Највећи број, безмало пола таквих одломака, преузето је из Теодосија – најплоднијег српског аутора црквених служби и канона (12 изабраних и 19 одбачених). Заједно са одломцима из његових прозних дела (8 изабраних и 2 одбачена) – Теодосије Хиландарац (средина XIII–почетак XIV века) јесте најзаступљенији песник у *Јутру мисленом*. На овај начин Васко Попа исказао

¹⁹ Детаљније о превођењу и приређивању *Србљака* излаже се у наставку овог рада (IV). Изузетно, текст два одломка Васко Попа доноси на језику оригинала у савременој фонетској транскрипцији – Теодосијево *Слово утехе светог Саве упућено Стефану Немањи* (према: *Живот св. Саве*. Написао Теодосије. Издао Ђ. Даничић, Београд, 1960, стр. 45) и Цамблаково *Враћање вида Стефану Дечанском, или чудо светог Николе* (према: *Житије Стефана Уроша Третијаго*, списано Григоријем Мнихом. Изд. др. Ј. Шафарик, у *Гласник ДССХ* (1859), стр. 58). Превод одломка *Похвала светоме Сави* из Силуана веома је сличан оном који је објавио Драгољуб Павловић (у: *Стара српска књижевност*, II, Београд–Нови Сад, 1960, Едиција Српска књижевност у сто књига, стр. 242), док се превод *Молитве Синају* Јакова Серског разликује од објављених и само за њега није установљен извор. Наведено према: Татјана Суботин-Голубовић, „Попис песама са изворима”, *Јутро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске поезије)*, [приредио] Васко Попа, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 222, 227, 229.

²⁰ Ђ. Трифуновић, „Белешка”, стр. 239–240.

је, чини се, своје дивљење према Теодосијевом песништву, као што је то претходно, у посебној књизи, већ био исказао према Доментијановом. Велику већину својих химнографских дела Теодосије је посветио светом Симеону и светом Сави²¹, па је његова заступљеност у одређеној мери могла бити условљена и тематским захватом зборника.

Немањићко доба овде је шире и слободније схваћено, независно од било каквих периодизација, књижевноисторијских или историјских. Књижевна дела која су посвећена владарима светитељима из лозе Немањића – од великог жупана Стефана Немање (1168–1196; представио се као монах Симеон 13. фебруара 1199) до цара Уроша (1355–1371; представио се 2. или 4. децембра 1371) – настајала су најчешће убрзо после смрти владара, али и, ређе, у много познијим временима. Свети Симеон прославља се у списима већ од почетка XIII века, док је светом цару Урошу службу и житије написао тек патријарх Пајсије почетком четрдесетих година XVII века. Управо два песничка одломка о цару Урошу из Пајсија налазе се на крају Попиног избора. С друге стране, песнички одломци нису бирани само из бројних, жанровски разноврсних књижевних дела посвећених Немањићима, већ и из такозваних култних списа посвећених светом кнезу Лазару с краја XIV и почетка XV века. Будући да је кнез Лазар Хребељановић (1372–1389; погинуо мученичком смрћу 15. јуна 1389. на Косову пољу) био ожењен Милицом²² која је била кћи кнеза Вратка²³, потомка најстаријег сина Стефана Немање, Вука (Вукана) Немањића – што су посебно наглашавали и сами писци прозних култних списа – преко њега је успостављена веза са светородном династијом. Не случајно, Лазаревом

²¹ Теодосије Хиландарац написао је: Службу светоме Симеону, Службу светоме Сави, Заједнички канон Спасу Христу, светом Симеону и светоме Сави, Заједнички канон светоме Симеону и светоме Сави на осам гласова (осам канона), Заједнички канон светоме Симеону и светоме Сави четвртога гласа и Службу светом Петру Коришком. Види: *Србљак. Службе, канони, акатисти*, приредио Ђорђе Трифуновић, превео Димитрије Богдановић, превод редиговали Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић, Српска књижевна задруга, Београд, 1970, књига 1, стр. 139–507. Види и: Ђ. Трифуновић, „Белешке о делима у Србљаку”, стр. 278–291.

²² Кнегиња Милица (око 1353–1405), кћи кнеза Димитрија Вратка, замонашила се недуго по смрти супруга, кнеза Лазара Хребељановића. Као монахиња Јевгенија први пут се помиње 7. децембра 1395. Схимонахиња Јефросина постала је између 12. септембра и 11. новембра. Преставила се 11. новембра 1405. године. Види: [Душан Спасић, Александар Палавестра, Душан Мрђеновић], *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*. Друго, знатно допуњено и проширено издање, [ново, проширено и допуњено издање књиге Алексе Ивића „Родословне таблице српских династија и властеле”], Бата, Београд, 1991, стр. 111.

²³ Кнез Димитрије Вратко (преставио се 10. маја, око 1360) био је праунук великог кнеза и дукљанског краља Вука (Вукана) Немањића (преставио се пре јуна 1208), најстаријег сина великог жупана Стефана Немање (Светог Симеона Мироточивог). Види: *Исто*, стр. 52.

сину деспоту Стефану Лазаревићу (кнез 1389–1402; деспот 1402–1427; престао се 19. јула 1427) – чијим је венама текла и немањићка крв – посвећена су три изабрана одломка из деспотове биографије, коју је тридесетих година XV века написао Константин Филозоф. Усуђујемо се да претпоставимо да је овако шире постављеним и помало поетским поимањем *немањићког доба* био вођен и састављач зборника. Зато немањићко доба овде треба схватити не као временски, већ као тематски оквир зборника.

Садржај велике већине изабраних одломака (64 од укупно 85 изабраних) посвећен је владарима и архиепископима овако поиманог немањићког доба. Највећи број међу њима, чак 38 одломака, посвећен је светом Симеону и светом Сави, најпрослављенијим светитељима у српској химнографији – родоначелнику уједињених самосталних и снажних српских земаља и родоначелнику самосталне српске цркве. Укупно 6 изабраних одломака посвећено је светом мученику кнезу Лазару, његовим храбрим светим ратницима и Косовском боју. Нису запостављени ни други свети српски владари којима је посвећен по један, два или три одломка: краљ Стефан Првовенчани (преподобни Симон), преподобна Јелена (Анжујска) и њени синови, краљ Драгутин (преподобни Теоктист) и свети краљ Милутин, свети краљ Стефан Дечански, деспот Стефан Лазаревић и свети цар Урош; као ни свети српски архиепископи: свети Арсеније Сремац, Јоаникије, свети Јевстатије Српски и свети Данило Други. Двадесетак преосталих одломака испуњени су патњама и радостима, падовима и уздизањима, присутним у свакој појединачној и колективној историји, али и духовним поукама мислећих и мудрих средњовековних српских писаца. Вешт и луцидан избор Васка Попе, с једне стране, и такозвани „високи књижевни стил” српских средњовековних писаца, с друге (реторски обрти, средњовековна симболика, „плетеније словес”), дали су јединствен резултат: *Јутро мислено* је низ својеврсних минијатурних поетских портрета најславнијих личности из светородне династије Немањића и уједно својеврсна поетски обликована историја, поетски схваћеног немањићког доба.

Стиче се утисак да је, састављајући ову антологију крајем шездесетих година, Васко Попа имао у виду и све оно што је од средњовековног песничког казивања већ било представљено српској публици од почетка шездесетих година, чему је и сам допринео. Будући да је двема антологијама Ђорђа Сп. Радојичића²⁴ већ било представљено песништво средњег века у широком временском рас-

²⁴ Осим антологије старе српске књижевности (*Antologija stare srpske književnosti /XI–XVIII veka/*, Nolit, Београд, 1960) Ђорђе Сп. Радојичић приредио је и антологију старог српског песништва: *Старо српско песништво. IX–XVIII век*, [приредио] Ђ. Сп. Радојичић, Багдала, Крушевац 1966, ²1988.

пону од IX до XVIII века, и будући да су у њима, осим бројних српских аутора (и до 65 аутора)²⁵, били присутни и одломци из времена стварања словенске писмености, као и из преводног песништва средњег века – овде је замисао била другачија. Представљени су, већим бројем изабраних одломака, најдаровитији српски књижевници шире схваћеног немањихког доба, као и до тада непрезентована српска црквена поезија.

Због свега овога антологија би имала пун значај да је објављена у свом времену. А зашто није?

IV

Зашто је Васко Попа одустао од замисли да *Јутро мислено* коначно обликује, разуме се, и објави – данас није могуће једноставно објаснити, будући да песник о томе није оставио никакав ни писани ни усмени траг. Ово је разумљиво ако се узме у обзир Попин негативан однос према књижевноисторијској фактографији и биографском приступу књижевном делу, што је доследно применио и на себе. Поштујући ове Попине ставове, његов пријатељ и дугогодишњи сарадник Ђорђе Трифуновић записао је она своја сећања на време сарадње са Попом, која би данас могла помоћи историчарима књижевности и проучаваоцима његовог стваралаштва: „Био је против било каквог чувања писаних трагова о писцу (личне забелешке, дневници, писма). Из тих разлога, чини ми се, Васко није писао дужа писма у којима би износио своја схватања или запажања (...) Хаша, Васкова супруга, говорила ми је да је Васко неколико месеци пре смрти исцепао сва преостала писма. Можда је нешто и остало”²⁶.

У покушају одгонетања разлога Попиног „напуштања” *Јутра мисленог* може у одређеној мери помоћи сагледавање његовог дугогодишњег интересовања за српско средњовековно књижевно наслеђе у *догматским* послератним временима, када су религиозни садржаји уопште представљали осетљиву тему. Упркос томе, мудро бираним и различитим облицима залагања, Васко Попа је допринео да средњовековна књижевност, превасходно поезија, буде представљена широком кругу читалаца, а на тај начин допринео је и њеном превредновању у нашој науци, које је започето почетком шездесетих година прошлог века²⁷.

---

²⁵ Види: *Старо српско песништво. IX–XVIII век*, [приредио] Ђ. Сп. Радојичић, Багдала, Крушевац, 1988, стр. 45–166.

²⁶ Ђорђе Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, *Поезија* (Београд), VI/15 за 2001 (2002), стр. 9.

²⁷ Преоцењивању су умногоме, можда и највише, допринеле књижевне и песничке антологије, које су се, једна за другом, јавиле крајем шездесетих и почетком

Приметно Попино интересовање за српско средњовековно књижевно наслеђе уочава се не задуго по почетку његове уредничке каријере у „Нолиту” (1954–1979). Био је пријатељ и једно време уредник часописа „Дело”, који је издавао „Нолит”, у коме од 1955. године прилоге из ове области објављује млади Ђорђе Трифуновић. Њихова сарадња започиње 1959. године, у време када је Васко Попа увелико скупљао изворе за свој зборник српске књижевне фантастике *Поноћно сунце* – прву књигу код нас у којој ће средњовековни писци бити равноправно заступљени са писцима из познијих раздобља²⁸. Трифуновић је за *Поноћно сунце* транскрибовао и превео скоро све средњовековне текстове, а на подстицање Васка Попе приредио је и своју прву књигу *Из тмине појање. Стари српски песнички записи*, која је – као својеврсна антологија, углавном, узгредних и спонтаних записа средњовековних писара – одговарала замисли Васка Попе по којој „би требало ‘пробити лед’ нечим што личи на лаичко у средњем веку”²⁹. Обе књиге појавиле су се у издању „Нолита” исте, 1962. године, а већ следеће, 1963. године, новопокренута „Нолитова” библиотека „Живи песници” представиће публици два средњовековна књижевника – Доментијана (XIII век) и Димитрија Кантакузина (XV век)³⁰. Према објављеном преводу Лазара Мирковића, песничке одломке из Доментијана изабрао је Васко Попа, а књигу је приредио и предговором пропратио Ђорђе Трифуновић. „До тада мало познати и лоше оцењени писац житијне прозе појавио се сада као песник реторске прозе (назвао сам га – песник светлости).”³¹ Ђорђе Трифуновић је у целини приредио свој песнички избор из Кантакузиновог дела³².

Као члан Управе и потпредседник „Српске књижевне задруге”, Васко Попа је допринео и објављивању других средњовековних књижевних дела³³. Његовим залагањем „Задруга” се крајем 1963. године

седамдесетих година. Осим поменутих двеју антологија Ђ. Сп. Радојичића, то су и: *Кад су живи завидели мртвима* (1960) Милорада Панића Сурепа, *Из тмине појање* (1962) Ђорђа Трифуновића, *Антологија српског песništва /XIII– XX век/* (1964) Миодрага Павловића. Шире о томе: А. Петров, нав. дело, стр. 5–6.

²⁸ Опширније о заједничкој сарадњи око и поводом *Поноћног сунца*: Ђ. Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, стр. 10–13.

²⁹ Исто, стр. 12.

³⁰ Едицију „Живи песници” заједно су осмислили 1962. године у „Нолиту” Зоран Мишић (уредник) и Васко Попа.

³¹ Ђ. Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, стр. 16.

³² Димитрије Кантакузин, [*Поезија*], [избор, предговор, транскрипција, превод, белешке Ђорђе Трифуновић], Београд, 1963.

³³ Подржао је Трифуновићеву идеју да се, поводом велике међународне прославе 1100-годишњице одласка Солунске браће у Моравску (1963), у једној књизи и на савременом језику обједине сва дела о Ђирилу и Методију из пера њихових ученика. Као потпредседник Попа се доста заузео око изгледа и опреме књиге коју је објавила „Српска књижевна задруга”: Климент Охридски, Константин Преславски и непознати писци, *Ђирило и Методије. Житија, службе, канони, похвале*, [превод Ирена Грицкат, Олга Недељковић и Ђорђе Трифуновић; редакција, предговор, поговор Ђорђе Трифуновић], Београд, 1964. Види: Ђ. Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, стр. 19.

прихватила да у оквиру плана Капиталних дела српске културе изда у целини стару српску црквену поезију (XIII–XVII век), а захтеван посао приређивања овог зборника, за који се одомаћио назив *Србљак*, поверила је Ђорђу Трифуновићу³⁴. Вишегодишње припремање подразумевало је најпре трагање за изворима, које је онда на савремени језик преводио Димитрије Богдановић. Превод, који су (два пута „пролазећи” кроз текст) редиговали заједно Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић, био је готов и предат је издавачу почетком 1967. године, као и српскословенски транскрибовани текст, а током 1969. године биле су завршене и све пратеће студије. Три књиге *Србљака*³⁵ и четврта *О Србљаку*³⁶ објављене су децембра 1970. године.

Рад на приређивању *Србљака* значајан је за ближе одређивање времена Попиног састављања *Јутра мисленог*. Своју процену о томе образложио је Ђорђе Трифуновић у *Белешци*, у којој је изнео и своју претпоставку зашто Попа није завршио овај зборник³⁷. Наиме, у белешкама које је исписао на полеђинама одабраних стихира и тропара Попа као преводиоца увек наводи Димитрија Богдановића и уз назив дела (*Србљак*) број стране, очевидно копије рукописа. Копију је могао да добије на коришћење од Д. Богдановића у временском размаку између 1967. и децембра 1970. године. На основу тих бележака Ђорђе Трифуновић процењује да је рукопис *Јутра мисленог* вероватно настао између јесени 1967. и јесени 1968. године. То је време када се приближавао излазак из штампе *Србљака*, а са његовом појавом коренито се променило гледање на обим и вредност старе српске духовне поезије. „Васко је дочекао да види цео свод изворне српске црквене поезије, дело о којем смо заједно маштали почетком шездесетих година прошлог века. Објављени ‘Србљак’ је захтевао и нова преиспитивања од састављача зборника. Претпостављам да Васко није више имао вољу да се бави зборником”³⁸.

С друге стране, Александар Петров указује и на друге, спољашње околности које би се могле узети у разматрање као могући додатни узрок Попиног одустајања да доврши зборник³⁹. То су добро познати режимски прогони и казне тога доба. Једна је задесила и Васка Попу због објављивања Московљевићевог *Речника* (1966). Драгоцене чињенице о томе изнео је Ђорђе Трифуновић у својим сећањима⁴⁰.

³⁴ Ђорђе Трифуновић, „О овом издању”, *О Србљаку. Студије*, стр. 491. Опширно о припремању и приређивању *Србљака*: Исто, стр. 491–495.

³⁵ *Србљак. Службе, канони, акатисти*, приредио Ђорђе Трифуновић, превео Димитрије Богдановић, превод редиговали Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић, књига 1, 2, 3, Српска књижевна задруга, Београд, 1970.

³⁶ *О Србљаку. Студије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1970.

³⁷ Ђ. Трифуновић, „Белешка”, стр. 239.

³⁸ Исто.

³⁹ А. Петров, нав. дело, стр. 8.

⁴⁰ Ђ. Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, стр. 21.

Свој рукопис *Речника савременог српскохрватског књижевног језика* Милош Московљевић предао је „Техничкој књизи” крајем 1964. године (у „Вуковој години”). Као суиздавач се појавио „Нолит”, а са „Нолитове” стране као уредник – Васко Попа. Почела је да се остварује Попина жеља с почетка шездесетих година о постојању једног српско-српског речника књижевног језика као драгоценог извора лексичке грађе. Међутим, по изласку из штампе, 1966. године, пронађена су политички слаба места и само што је ушао у књижаре, *Речник* је одмах био повучен. Читав тираж (преко 5000) овог једног српског речника (са 50000 речи и на 1023 стране) заплешен је, сакупљен на једно место и великим ножевима је сасечен⁴¹. Васко Попа, „стари скојевац и члан партије, кажњен је последњом опоменом (пред искључење) због недобудности (вид. ‘Вечерње новости’ од 15. априла 1966). Много година после, када смо повели разговор о *Речнику*” – сећа се Трифуновић – „Васко ми је рекао: Знаш ли ти да ја ту књигу због које сам кажњен никада нисам ни видео штампану?!”⁴² Касније ће се осуђивати и идеолошке основе мистике у српској црквеној поезији објављеној у *Србљаку* који је, ипак, у односу на Московљевићев *Речник*, нешто боље прошао. Убрзо по објављивању био је добро примљен код поштовалаца српског књижевног наслеђа и опстао је, али две године касније, „очевидно из разлога појачане партијске будности, Задругин *Србљак* се узима као пример сумњивог односа према културној традицији.”⁴³

Александар Петров памти да је Васко Попа „тешко подносио ту хајку” око Московљевићевог *Речника* и да су често у разговорима заједно сагледавали последице које су овакве осуде имале на културу⁴⁴. „Попа је, као левичар идеалиста, истински веровао и у, најопштије схваћене, идеале социјализма. А по томе се није ни разликовао од многих, ако не и већине истакнутих европских интелектуалаца свога доба. Његова вера у поезију, међутим, била је старија од социјалистичке идеологије. Као припадник југословенске комунистичке партије Попа је покушао да нађе компромис између те две вере, између вере у поезију, живу и обновљену, дакле модерну, и вере у друштво које се обнавља с визијама новог (револуционарног) препорода.”⁴⁵ Зато Васка Попу, суштински, није могла зауставити изречена казна због Московљевићевог *Речника*. Недуго затим, између јесени 1967. и јесени 1968. године, очигледно инспирисан лепотом песничког израза тек

⁴¹ На срећу, малобројни су пре тога успели да купе Московљевићев *Речник* пред повлачење из књижара.

⁴² Ђ. Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, стр. 21.

⁴³ Опширније о томе: Ђ. Трифуновић, Исто, стр. 19–20.

⁴⁴ Опширније о томе: А. Петров, нав. дело, стр. 8.

⁴⁵ Исто, стр. 15.

преведеног српског црквеног песништва – Васко Попа саставља *Јутро мислено*. Оно остаје сведочанство о личним прекупацијама песника крајем шездесетих година прошлог века.

Када је 1968. године у Бечу примио Аустријску државну награду за европску литературу, Васко Попа је одржао добро познати говор који су тада превели многи европски штампани медији. Доследан својим естетичким мерилима, у извориште европског песништва ставља, поред осталог, средњовековну поезију: „Песништво Срба, као и оно других Јужних Словена, од својих почетака до данас, представља значајан, органски, незаобилазни део европске књижевности. Сиромашније би било песништво нашег древног континента без јужнословенске песничке традиције: без дивних средњовековних песника заљубљених у златну светлост, без мудрих безимених твораца народних песама, без великих, у немир загледаних песника модерних времена.”⁴⁶

V

У наведеном низу лако се препознају области зборника које је Васко Попа објавио крајем педесетих и почетком шездесетих година, као и значај који они могу имати у сагледавању његове поетике. Тим пре што је Васко Попа њиховом састављању посветио „седам-осам година озбиљног рада” – подсећа Трифуновић⁴⁷. „И поред добрих радова о Васковом односу према три широке области зборника (нарочито народне умотворине), није довољно проучено – колико и како се грађа ових зборника (умотворине – хумор – фантастика) уграђује у његову поезију.”⁴⁸ Умотворинама, хумору и фантастици сада је придружено и књижевно наслеђе српског средњег века. *Јутро мислено* јесте „драгоцено сведочанство за познавање раздобља у коме су настале песникове збирке ‘Споредно небо’ и ‘Усправна земља’.”⁴⁹

Значај овог зборника, у том смислу, сагледава Александар Петров у предговору којим је пропраћено издање *Јутра мисленог* (2008)⁵⁰. Уочава се и успоставља веза између песничких одломака из *Јутра мисленог* и Попиних песама, нарочито песама из збирке *Усправна земља* (1972). Детаљније се анализирају, сада из овог угла, песме из свих циклуса ове збирке, посебно из циклуса „Ходочашћа” (*Ходочашћа, Хиландар, Каленић, Сопоћани, Манасија*), „Савин извор” (*Савин*

⁴⁶ Наведено према: Ђ. Трифуновић, „Понешто од сећања уз старе фотографије”, стр. 20.

⁴⁷ Исто, стр. 10.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Ђ. Трифуновић, „Белешка”, стр. 239.

⁵⁰ А. Петров, нав. дело, стр. 21–61.

извор, Живот светог Саве, Пастирство светог Саве, Ковачница светог Саве, Школа светог Саве, Путовање светог Саве, Свети Сава на свом извору) и „Косово поље” (Косовски бој, Косово поље, Вечера на Косову пољу, Бој на Косову пољу, Венцоносац са Косова поља, Бојовници са Косова поља, Косово посланство). Сагледава се уједно и њихов однос са песмама из *Споредног неба* (1968). Даје се преглед мотива, међу којима је од посебног значаја мотив љубави, и симбола (*крст, светлост, небо* и других), преузетих из средњовековне књижевности, нарочито из Доментијана, чије је песништво оставило траг у песничком бићу Васка Попе. Анализира се и симболика флоре и фауне у Попином песништву и њено упориште у средњовековној симболици, а посредством биљне симболике стиже се и до песама из збирке *Вучја со* (1975). Показује се и да ангажована песма *Браним* (1950) има везу са хришћанском симболиком и средњовековном књижевном традицијом, те песмама *Каленић* и *Манасија*. Обимном анализом, својим досадашњим текстовима о Попиној поезији Александар Петров придружио је и значајан прилог познавању средњовековног књижевног исходишта Попине поезије.

***

Иако би зборник средњовековне српске поезије Васка Попе *Јутро мислено. Немањићко доба* имао свој потпуни одјек и пуни значај да је објављен онда када је и настао, крајем шездесетих година прошлог века, његово објављивање и данас има вишеструки значај. Чetrдесет година „закашњења”, проузрокованог песниковом давнашњом одлуком да не доврши и не објави свој избор, надокнађено је, чини се, у мери у којој је то било могуће, савесним објављивањем. Одговоран приступ уреднице Боре Бабић, која је уважила стручне савете Ђорђа Трифуновића; текстолошка проучавања Татјане Суботин-Голубовић, неопходна за припремање недовршеног рукописа за штампу – који је, након тога, објављен заједно са оценом Попиног избора Ђорђа Трифуновића, као и са анализом Попине поезије Александра Петрова – израз су поштовања према песниковом стваралаштву и песничковој личности.

Као и зборници објављени за живота Васка Попе, *Јутро мислено* данас доприноси новим тумачењима и свеукупном разумевању Попине поезије. Овај избор говори и о самом песничком бићу Васка Попе, његовом схватању средњовековне поезије, доживљају који је имао загледан у стваралаштво старих писаца, као и о Попином препознавању највиших естетских домета средњовековног песничког казивања у складу са постављеним тематским, али и слободније, поетски

схваћеним временским оквиром зборника (немањихко доба). Због свега тога објављивање *Јутра мисленог* има значај за све проучаваоце Попиног дела у различитим областима – тумаче и теоретичаре поезије, историчаре књижевности, али и биографе и библиографе, као и за друге проучаваоце и поштоваоце Попиног ставралаштва.

Данашњи читалац имаће задовољство да се упозна са поетским казивањем скоро свих најзначајнијих стваралаца српског средњег века, као и са самом духовном поезијом у ужем смислу. И више од тога, читајући одломке старе српске богонадахнуте поезије биране зналачким оком једног од најзначајних српских послератних песника – имаће и привилегију да се, уживалачки и у једном даху, изблиза упозна са „поетским портретима” најзначајнијих владара и архиепископа *немањихког доба*. Упознаће се безмало са свим српским светима, а понајвише са најпрослављенијим међу њима у старој српској химнографији – са светим Симеоном, светим Савом и светим кнезом Лазаром. Привилегија таквог сусрета са српским средњим веком сада се са задовољством може препоручити не само проучаваоцима, већ и широком кругу заинтересованих читалаца данашњег доба.

ЛИТЕРАТУРА

Antologija 1960: Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka). [Izbor, prevod i objašnjenja]: Đorđe Sp. Radojičić. – Beograd: Nolit. – 374 s.

Бабић 2008: Бабић, Бора. Напомена издавача. In: *Јутро мислено. Немањихко доба* (Зборник средњовековне српске поезије). [Приредио]: Васко Попа. – Нови Сад: Академска књига. – с. 209–211.

Јутро мислено 2008: *Јутро мислено: немањихко доба: зборник средњовековне српске поезије*. [Приредио]: Васко Попа. – Нови Сад: Академска књига. – 250 с.

Кашанин 1990: Кашанин, Милан. Српска књижевност у средњем веку. – [Фототипско издање из 1975.]. – Београд: Просвета. – 515 с.

Петров 2008: Петров, Александар. Васко Попа и неућутна поезија „златокрилних химнографа”. In: *Јутро мислено. Немањихко доба* (Зборник средњовековне српске поезије). [Приредио]: Васко Попа. – Нови Сад: Академска књига. – с. 5–66.

Спасић–Палавестра–Мрђеновић 1991: [Душан Спасић, Александар Палавестра, Душан Мрђеновић]. Родословне таблице и грбови српских династија и властеле. – Друго, знатно допуњено и проширено издање. – [Ново, проширено и допуњено издање књиге Алексе Ивића „Родословне таблице српских династија и властеле”.]. – Београд: Бата. – 273 с.

Србљак 1970: Србљак: службе, канони, акатисти. Приредио: Ђорђе Трифуновић. Превео: Димитрије Богдановић. Превод редиговали: Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић. Књ. 1. – Београд: Српска књижевна задруга. – 481 с.

Србљак 1970: Србљак: службе, канони, акатисти. Приредио: Ђорђе Трифуновић. Превео: Димитрије Богдановић. Превод редиговали: Димитрије Богдановић и Ђорђе Трифуновић. Књ. 2. – Београд: Српска књижевна задруга. – 499 с.

Старо српско песништво 1988: *Старо српско песништво: IX–XVIII век*. [Приредио]: Ђорђе Сп. Радојичић. – Крушевац: Багдала. – 190 с.

Суботин-Голубовић 2008: Суботин-Голубовић, Татјана. Извори. In: Јутро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске поезије). [Приредио]: Васко Попа. – Нови Сад: Академска књига. – с. 236–237.

Суботин-Голубовић 2008: Суботин-Голубовић, Татјана. Попис песама са изворима. In: Јутро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске поезије). [Приредио]: Васко Попа. – Нови Сад: Академска књига. – с. 219–235.

Трифунровић 1968: Трифунровић, Ђорђе. Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју. – Крушевац: Багдала. – 452 с.

Трифунровић 1970: Трифунровић, Ђорђе. Белешке о делима у Србљаку. In: О Србљаку. Студије. – Београд: Српска књижевна задруга. – с. 269–366.

Трифунровић 1970: Трифунровић, Ђорђе. О овом издању. In: О Србљаку. Студије. – Београд: Српска књижевна задруга. – с. 491–495.

Трифунровић 2002: Трифунровић, Ђорђе. Понешто од сећања уз старе фотографије. In: Поезија. – Год. VI, број 15 (2001). – Београд. – с. 9–28.

Трифунровић 2008: Трифунровић, Ђорђе. Белешка. In: Јутро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске поезије). [Приредио]: Васко Попа. – Нови Сад: Академска књига. – с. 238–240.

Ana Ročkomanović

SERBIAN MEDIEVAL POETRY IN THE SELECTION OF VASKO POPA

Summary

The paper presents and analyzes *The Morning of Reflection. The Age of the House of Nemanjić (The Volume of Serbian Medieval Poetry) (Jutro misleno. Nemanjićko doba (Zbornik srednjovekovne srpske poezije))* – an incomplete manuscript written by Vasko Popa (1922-1991) in late sixties, unknown of until mid nineties, and published in 2008. The text presents the history of the manuscript (I) and the editorial procedure (II). It stresses the poet's views of Serbian medieval poetry and the time of the House of Nemanjić, and analyzes the contents of the volume against pieces of Serbian medieval poetry published by that moment (III). In an attempt to shed light on the possible "internal" and "external" causes of the fact that the poet ultimately decided not to complete and publish this collection – the paper gives a history of Popa's position who, even in the seventies, in the *dogmatic atmosphere* of post-war times, advocated that medieval poetry should be published (IV). The importance of the contents of this volume for studying the poetry of Vasko Popa is emphasized, and the overall importance of the fact that it has now been published is analyzed (V). The publication of *The Morning of Reflection* is relevant to all those who study Popa's work in various segments – interpreters of poetry, literary historians, poetry theorists, but also biographers and bibliographers, and still other scholars and admirers of Popa's work.